

Ксенофонт Сосенко.

З проблеми місячних назв на Україні.

(Докінчення).

З місяців теплого періоду року був би ще місяць перший по марцеві до пояснення. Найпопулярнішим його іменем на Україні є цвітень¹⁾. На Гуцулії кажуть березень. В авестийським календарі місяць цвітень мав імя Artavahišta цебто: Могутній (Бог) і найласкавий (benignissimus), бо через обнову природи після зими, радує серце чоловіка. Була друга подібна фраза іранська: Ameša-Spenta, цебто: Безсмертний-Добродійний, Безсмертний-Спасаючий. Це ідеальний божий архангел. В ариантом тої назви було „Dahma Afrin“ (Dahman Afriti), це значить: Благословення Боже, — геній. В цій іранській фразі можна би догадуватися походження календарного імени Aprilis, — Апріль, яке досі ніхто не пояснив влучно²⁾. Шукання розвязки походження цього імени в ірранщині, то не пересада з моєї сторони. О. Шрадер пробує теж пояснити це імя з санскриту (гл. Reallex), але пояснює невдатно. На його думку походить це імя від paugva (— первий), цебто перший (після марця). Та в староіранщині є слово араугва (adjectiv), яке краще покривалося б з іменем Апріль, але воно значить той, що позаду (перший в противнім ряді), — попередний, — молодший (araga-zata⁴⁾). Я зі своїх особистих помічень нотую, що між українським селянством вживають часом імени Апріль і то між цілком неграмотними людьми; хоч це може бути за впливом церковно словянського календаря.

Що до імени „березіль“, коли укр. нарід вживає його, навязуючи до власного весняного розвитку беріз, то, мабуть, робить це задля містики, якою окружена береза. Це дерево є в укр. народу символом покривдження, (особливо, — самітної, або покиненої дівчини), бо над березою неначе знущаються люди, обтинаючи її весняне зелене віття, або окалічуючи білу кору задля солодкого соку, який з пораненого дерева стікає, через що воно нидіє, спливаючи кровю. Береза є мотивом еротичних народних пісень і грає ролю в дівочьких обрядах⁵⁾⁶⁾. Укр. імена місяців

¹⁾ Вважаю форму квітень польонізмом. Вправді говориться по українськи квітка, квітня (collectiv), але загально не говориться квіт тільки цвіт, а коли говорить нарід цвисти, а не квисти (польське kwitnąć), то послідовно повинно

²⁾ По лексиконах пояснюють імя Апріль від латинського слова arcticus (adjectiv), та це слово значить — до сонця положений, той (те) що лежить проти сонця і вигрівається. Те саме: arcticor — лежу (вигріваюся до сонця) бути цвітень, а не квітень.

³⁾ гл. A. v. w. Jackson, op. s. стор. 635, 645, 723, 736.

⁴⁾ Chs. Bartholomae op. s. ст. 76, 78.

⁵⁾ Подаю народню пісню для приміру:

Ой у поли береза стояла,
Під березов дівчина стояла:
Чом береза біла не зелена?
Чом береза біла не зелена?

зимного періоду року нічого особливого нам не говорять. Так і видно, що ці імена новітні, що з них кожний служить для зазначення своєї черги в солярнім році по ряді кліматичних змін. Але і вони не найновіші, — видно хоч би по тім, що ще досі деякі імена зимових місяців мають свої варіанти і деякі з тотожних імен в різних сторонах України не те саме займають місце в календарнім порядку. Один з таких варіантів місяця грудня — і січня — досі не є дослідниками пояснений без заміту, отже досі є незрозумілим, іменно „Просинець“. Вживають його на Гуцульщині, а гуцульські місячні імена взагалі відмінні від прочих українських, ще й до того гуцули починають числити рік на місяці від березня (марця) і тим самим неначе стоять під впливом іранської культури.

Наколи б імя Просинець вживали тільки українці, можна би найкраще пояснити його походження від слова просинатися-просипатися, цебто пробудитися (гл. Словар Евг. Желехова). Воно означало би місяць чи протяг часу, в яким нарід пробуджується з довшого сну; і це відповідало би місяцям, які тим іменем називають: Коли це грудень, то тоді в другій половині місяця най-

Як я маю зеленою бути, —
Підо мною стояли рекрути;
Підо мною стояли гусари —
Шабельками гілля обтинали

(з Межигорнць, біля Галича).

°) В дівочькім обряді „вільхи“ в часі Зелених Свят ходять дівчата від хати до хати, співаючи містичну пісню про „вільху“, — а носять зі собою галузку не вільхи, а берізки (про цей обряд в Поручені біля Бережан подали вістку о. Мих. Мосора і п. Богдан Лепкий).

Що укр. нарід придає березі таємне значіння і вірить в її магічну — силу та її добротворний містичний вплив на долю жіноцтва, свідчить ще ось що; В р. 1636 посилало девятнадцять православних священиків з Нижнього Новгороду збірне письмо до московського патріарха Йосифа, з проханням авторитетного заказу ріжних поганських обрядів і звичаїв, які в їх сторонах остали і вперто поширюються. Між іншими вказували вони на такий обряд: Сьомого четверга по Великодні збираються жінки й дівчата під деревами, під березами, приносять там пироги, кашу й яєчницю і, зробивши до беріз поклін, починають хоромом довкола беріз співати („діявольські цісні“), плескати в руки і на всякий лад шаліти. Відтак сідають й поїдають поношувани привноси, а споживши їх, встають, беруться парами за руки, й прийшовши до берези, плетуть звисаючі галузки в вінки-обручки, цілуються крізь ті вінки, називають себе по тих розцілунках кумами, й розходяться. Але на Зелені Свята знову збираються під березами, співають пісні, плещуть в руки, і поживившись як перше, приносями, цілуються знову через берізкові обручки; відтак обломлюють ті берізкові обручки, що їх сплітали, плетуть собі з них вінці на голови й з вінками на головах идуть на воду. (Гл. про це письмо в „Чтенія съ Импер. Обществъ Исторіи и Древностей Россійскихъ“ 1902, II изд.)

Очевидно є в цім староукр. обряді женихальна містика й магіка з давним релігійнім підкладом. Ідейно сходиться зі згаданим обрядом і обряд „Вільха“, який так чудово описав і правдиво відчув Богдан Лепкий (гл. „Діло“ з мая 1931 р.). Коли полурелігійний культ берези так здавна, ще десь з передісторичних, або й первісних часів, вкорінився між українським народом і досі триває, то сміло можна припустити, що імя місяця березиль та березень, звязане також з тим культом.

довші ночі, багато спання; — а коли це січень, то якраз час, коли настають раніші дні і нарід наче з довшого просоння їх витає. Та в цім саме вузол, що це імя вживають також: серби і хорвати для грудня (Децембра), росіяни (москалі) для грудня і чехи — так само. Гуцули теж вживають його для грудня, а „старославянські“ записки (гл. Мікльошіч ор.с.) відносять це імя до січня; (: Словар Е. Жел. подає це імя для грудня і січня). Отже „Просинець“ був би загально словянським місячним іменем. Мікльошіч пояснює його від слова „просіяти“ — (прояснити), — що було би трохи неправильно утворене, — (хоч знаю народну форму „снпяти“ — сіяти — яснити), або дає пояснення: від прояснити — цебто від синьости мрак в тім місяці; я думаю — радше від того, що синіє, ясніє небо); отже Мікльошіч є сам непевний етимологічного походження цього імени. Загальність імени вказувала би на спільну основу, — чи не після староіранського „Fra (var) sin“, як перший місяць (січень) в році? Тут належало би згадати про ще до нині не забуте на Закарпатській Україні імя передхристиянського свята Різдва — Корочун, або Крачун. Цим іменем називано також давний передріздвяний час, який на Україні святковано девять тижнів. Сліди поширення того імени стверджені, окрім між українцями, також між москалями, білорусинами, поляками, словаками, болгарами, й словінцями; а окрім словян між румунами й мадярами. З культурно релігійного огляду воно було іменем люнаризованого прадіда, разом назвою його культу і вживаною для цього культу святочного часу в тіснішій і ширшій розумінні. Воно було синонімом дідуха, якого культ до нині поширений по всій Україні в часі християнського свята Різдва. Цікаво, що іменем Корочун називали не лише прадіда в день свята Різдва, але й увесь передріздвяний святочный час, як між українцями так і між прочими згаданими народами, коли тимчасом імя дідух є звязане тільки зі святом Різдва; між румунами імя Крачун було також іменем прадіда. Тому імя Крачун належить вважати назвою культового часу, спільною усім згаданим вище словянським народам і румунам та мадярам; а, мабуть, своєрідною ще з первісних часів назвою на Україні остався в традиціях, і ще навіть в практиці, виразно означений релігійний культ, звязаний з іменем і мітичною появою Корочуна (Крачуна). В суті річі це давнє свято було господарським, бо воно було маніфестацією предківських ідеальних господарських традицій з первісних часів, яких символом був прадід, перший культурний герой, чи як господар-рільник, чи як той, що плекає худобу і вівці (Крачун на Закарпатській Україні). Тому імя Корочун-Крачун безперечно одно з найдавніших імен довшого періоду часу на Україні. Період часу, названий тим іменем був присвячений менше господарським ділам (на Закарпатті згадується в традиції „Кракання“, чесання овець), за те більше релігійним рефлексіям в зимовий час відпочинку рільників і пастихнів.

Про Корочуна гл. мою працю „Культурно-релігійна постать староукр. свята Різдва і Щедрого Вечора, 1929, стор. 75—78—81); також мою розвідку „Про мої досліди над старо-українським Різдвам (Літ. Наук. Вістник, 1930), де обстоюю свої погляди в тій проблемі проти думок Костя Копержинського, будьто би святочний час названий іменем Корочуна і його ідеологічні мотиви, це останки римських Брумалій¹).

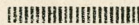
Про можливість староіранських мотивів в мітольогічній фігурі та імени Корочуна гляди наведені повище мої праці.

Думки про передріздвяний святочний час, названий декуди іменем Корочуна, мають свою основу в упорядкованім стародавнім українським світогляді про поділ року на святочні — чи господарські, чи релігійні доби. Старо-український передріздвяний час починається, — тепер в згоді з християнським календарем, — від 27. XI. нов. ст., а по думці народних мітольогічних традицій, по правді, вже три тижні скорше, т. є. від св. Дмитра. Він триває до Різдва, займаючи дев'ять тижнів — і є висловом староукраїнського числення на тижні і півмісяці, та тісно зв'язаним з люнарно-мітольогічними ідеями, що відносяться не лишень до Корочуна-Крачуна як люнаризованого прадіда (правітця народу), але й до самого Різдва, гесте Святого Вечора, як староукраїнського свята почину світу, з котрого основних ідей в їх культурно-історичнім розвитку, вивязався люнарний мітольогічний культ прадіда. Від цього дня зачинається по правді український новий рік, який окремим святом Нового Року в тиждень (люнарний) по Різдва, може для узгіднення з християнським календарем святкується окремо. Дійсністю є, що святочними періодами і святочними протинками обчислює укр. нарід і досі свій рік. Це запримітили всі етнографи, як українські так чужі, котрі це досліджували. Я замітив би, що це староукраїнське обчислення року як основне й загально народне починається зі старо-українським Різдвам. Звертаю увагу на оці річні святочні точки: 24 грудня (ст. ст.) Різдва; 25/III Благовіщення; 23/IV, чотири люнарні тижні опісля, Юрія; 25/V Знайдення голови св. Івана Хрестителя (особливий культ св. Івана як патрона води йде через цілий рік); 24/VI Різдва св. Івана Хрестителя; 25/VII св. Анни (містичний пункт для народу); 29/VII Главосіки (Усіки. Голови Ів. Хр.); 25/IX Евфрозини, по народньому: Просини (містичний пункт); 26/X св. Дмитра; 24/XI Катерини (міст. пункт); 24/XII Різдва. Малі пересунення днів, о один або два можна приписати нерівностям числа днів кожного місяця; позиція „містичних пунктів“ все має мотиви люнарного обчислення. Є й інші святочні розподіли року, мабуть, більше первісні, на більші протяги часу, приміром „від Юра до Димитрія“, т. є. половина року. Деякі замарковані протяги часу мають іранські аналогії, — одна з важніших, господарсько святочних: вигін

¹) Гл. Первісне громадянство, 1928, 2—3, До системи понять часу у словян“, ст. 52, 53.

худоби на зелену пашу, на св. Юра (23/IV ст. ст.), а її пригін до дому в шість тижнів опісля (перед літним зворотом сонця 20/VI н. ст.), — що відповідає староіранському вигонови худоби на пашу. Це все свідчить, що укр. нарід обчислює свій рік ще й досі після своїх давніх критерій. Тому українські назви місяців зовсім індивідуально подуманих все будуть ближчі до доби вавилонського поділу року на 12 місяців з їх окремішним позначанням. Між ними можуть бути і дуже давні, задержані ще з часів, коли нарід називав ними свої незалежно подумані довші або коротші періоди часу для поладнання господарських або культово-релігійних справ. Деякі з них мають на мою думку староіранський культурний підклад; інші можуть бути самостійно придумані укр. народом з преісторичних давен, приміром серпень. Здається мені, що багато цікавого, а нерозслідженого й нерозвіданого в тій проблемі, криється ще в українського народу. Кличі: „на Юра“, „на Йвана“, „на Дмитрія“ та многота інших, закривають ще не одну тайну для етнологіа.

Дуже звертає це увагу, що місячні імена на Україні майже всі є тотожними з польськими календарними іменами місяців. Не знаю етнографічного матеріалу в цьому питанні з чисто-польських етнографічних областей, щоби могли розсудити, скільки тут є впливу культурних взаємовідношень між поляками й українцями, а скільки оригінальності в назвах кожного з двох народів. Заміти „Нової Ради“ про польонізм українського місячного імени „лютий“ є зовсім неоправданими. Ціла громада укр. слів, споріднених з прикметником лютий, є в живій українській мові. Слово „лють“ це дуже прецизний висказ про тяжкі зимові морози та вітри. Анальогічним до слів лють і лютий може бути згадане П. Кривдою Соколенком гарне імя грудня „зім'є“, як колективне поняття зими. Воно може бути висловом якої містики, укритої в цім слові: в староіранській мові слово „зимака“ була іменем демона зими¹⁾.

¹⁾ A. V. W. Jackson, op. c. 661.